

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ В РЕГІОНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

DEVELOPMENT OF TOURIST BUSINESS IN THE REGION IN THE CONDITIONS OF WAR

УДК 338.48

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct75-41>**Косик В.С.**

викладач кафедри туризму
і готельно-ресторанного сервісу,
Сумський державний
педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

Зігунов В.М.

к.п.н., доцент,
доцент кафедри туризму
і готельно-ресторанного сервісу,
Сумський державний
педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

Зігунова І.С.

к.п.н., доцент,
доцент кафедри туризму
і готельно-ресторанного сервісу,
Сумський державний
педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

Kosyk Viktoriia

Sumy State Pedagogical University
named after A.S. Makarenko

Zihunov Vasyi

Sumy State Pedagogical University
named after A.S. Makarenko

Zihunova Inna

Sumy State Pedagogical University
named after A.S. Makarenko

У статті розглянуто основні функції розвитку туристичного бізнесу Сумської області в умовах воєнного стану. Уточнено напрямки щодо відновлення та розвитку туризму в повоєнний час. Проаналізовано перспективні види туризму для Сумської області і яким чином змінився туризм після початку війни. Досліджено проблеми, з якими стикнулися підприємства туристичного бізнесу, та чинники що перешкоджають розвитку туризму в громаді. Встановлено, що перспективи розвитку туризму в Сумській області пов'язані, перш за все, з удосконаленням механізму управління туризмом на всіх рівнях; відновленням функціонування туристичних локацій; модернізацією туристичних об'єктів за рахунок грантових коштів; формуванням нової спадщини – створенням музеїв, меморіалів, експозицій, пам'ятних місць; розробкою маршрутів пам'яті, відкриттям нових цікавих атракцій.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, управління туризмом, суб'єкти туристичного бізнесу, стратегія розвитку туризму, програма розвитку туризму.

The article examines the main functions of tourism business development in the Sumy region under martial law. The directions for the restoration and development of tourism in the post-war period have been clarified. It was analyzed which types of tourism were promising for the region and how tourism changed after the start of the war. The problems encountered by tourism business enterprises and the factors hindering the development of tourism in the community were studied. It has been established that the prospects for the development of tourism in the Sumy region are primarily related to the improvement of the tourism management mechanism at all levels; restoration of the functioning of tourist locations; modernization of tourist facilities at the expense of grant funds; the formation of a new heritage - the creation of museums, memorials, expositions, memorial sites; development of memory routes, opening of new interesting attractions. In the process of research, it is important to develop proposals for promotion effectiveness of tourism management at the regional level in the post-war period. In order to form practical recommendations for the strategic recovery of the tourism industry and the improvement of the mechanisms of economic sectors, taking into account the challenges of wartime, a comprehensive study of the problem faced by tourist Sumy region during the war. The theoretical and applied analysis of the current state of the tourism industry in Ukraine was carried out using logical, analytical and system-structural search methods. The study is based on the data of a sociological survey conducted as part of the Estonian-Ukrainian research project "Development of Ukrainian border communities and tourism business in the conditions of war and strategies for the future". The research results made it possible to develop ways of post-war reconstruction of the tourism industry. First of all, attention should be paid to the development of security for the resumption of tourist trips. It is necessary to hold a number of lectures with travel companies on travel safety. It is also necessary to develop a tourism development program for the Sumy region with specific defined tasks. Prospective directions are: establishment of cooperation with public organizations, charitable funds and potential investors regarding the implementation of joint initiatives and grant projects for the restoration of tourism; activation of community participation in international tourism projects; strengthening the exchange of information with the regions of Ukraine and other countries. The results of the research can be used in the formation of the tourism development strategy and the design of regional target programs in the wartime period.

Key words: tourism, tourism industry, tourism management, tourism business entities, tourism development strategies, tourism development program.

Постановка проблеми. В період війни перед управлінськими структурами різних рівнів постало питання вирішувати проблеми і завдання, пов'язані з управлінням діяльністю туристичного бізнесу. Першочергово потрібно спрямувати управлінські дії на вирішення нових проблем, що з'явилися під час війни, які пов'язані з функціонуванням туристичного бізнесу, що зазнав значних втрат та суттєво скоротив обсяги діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши функціонування туристичного бізнесу в умовах війни слід зазначити, що дане питання досить актуальне на сьогодні й привертає увагу цілого ряду науковців. Вивченню особливостей туристичних пріоритетів, попиту та пропозицій в умовах воєнного стану в Україні присвячена робота Н. Аніпка та Н. Андрусак. Такі науковці як А. Зарубіна, Е. Сіра, Л. Демчук звертають увагу на особливості функціонування туристичної галузі

у воєнний період, на проблеми функціонування туристичного бізнесу зокрема, а також на розробку туристичного пакету або туристичних маршрутів в умовах комендантського часу та при наявності бомбосховищ [1].

Вчені О. Роїк, О. Недзвецька сконцентрували свою увагу на розробці стратегії щодо відновлення туристичної сфери України після війни [3]. У своїх працях науковці А. Моца, С. Шевчук, Н. Середа, розкрили перспективи повоєнного відновлення туристичної галузі за рахунок реалізації державних та міжнародних програм, підтримці суб'єктів туристичного бізнесу шляхом тісної співпраці між країнами. Все це привернуло б увагу іноземних туристів до наших відомих історичних об'єктів [4]. Е. Сіра, І. Голубець, Ю. Безрученков акцентують свою увагу, що для відновлення туристичної сфери потрібна підтримка національних та міжнародних організацій, а також розробка та реалізація

програм і проектів. О. Лелюк звертає увагу на розробку потужної маркетингової діяльності, після закінчення війни, яка спрямована на формування переконання про Україну як про безпечний туристичний напрямок [5].

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження впливу воєнних дій на діяльність туристичного бізнесу; виявлення пріоритетних напрямків удосконалення управління туризмом на регіональному рівні в умовах воєнного стану; уточнення стратегічних орієнтирів розвитку туризму на Сумщині у повоєнну добу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після пандемії наступним випробуванням для туристичного бізнесу стало вторгнення російської федерації в Україну. Туристична галузь Сумщини гостро відчула вплив військових дій. Було зруйновано значну кількість об'єктів історико-культурної спадщини, пошкоджено туристичну інфраструктуру області, великих руйнувань зазнав рекреаційний потенціал території. Все це вплинуло на стан та розвиток туристичного бізнесу в регіоні. Слід зазначити, що на сьогодні туристичний бізнес розвивається незначними темпами. Потік туристів на Сумщину значно зменшився, подорожі по області майже не можливі через постійні обстріли зі сторони країни агресора та замінованості більшої частини території. Значний спад туристів можна спостерігати ще з початком пандемії, яка розпочалася в 2020 році. Згідно статистичних даних Головного управління статистики Сумської області, потік туристів має наступний вигляд, представлений у табл. 1.

Аналізуючи дані, які наведені в таблиці можна констатувати, що кількість виїзних туристів, які обслуговуються суб'єктами туристичного бізнесу майже в 3 рази перевищує кількість внутрішніх [10].

Досить важливим фактором, який впливає на розвиток туризму в області є збереженість після війни туристичної інфраструктури, а саме: транспортної інфраструктури, стан колективних засобів розміщення туристів, наявність інформаційних центрів, наявність підприємств, які надають розважальні та екскурсійні послуги тощо.

Однак, розвиток туристичної галузі Сумщини має ряд перешкод та проблем, спричинених веденням бойових дій, замінуванням території, значного пошкодження туристичної інфраструктури і

пам'яток культурної спадщини. Великою проблемою є відсутність централізованої системи сповіщення про безпеку туристичних подорожей, незадовільний стан доріг після воєнних дій, помітний дефіцит фахівців з туризму в громадах.

Також великою перешкодою для розвитку туристичного бізнесу є виїзд значної кількості громадян за межі нашої держави, серед яких і ряд висококваліфікованих фахівців туристичного бізнесу, і значна кількість туристів. Слід зазначити, що більшість туристичних фірм регіону поставили на паузу свою діяльність, або перевели роботу турбізнесу в режим онлайн. Деякі туристичні підприємства взагалі припинили діяльність, а деякі – пристосувалися до змін на ринку, покращивши своє становище [2 с. 111–146].

З метою виявлення особливостей функціонування туристичного бізнесу Сумщини в умовах війни, використання методів та інструментів управління туристичною галуззю та окреслення стратегічного бачення відновлення й розвитку туризму в повоєнний час, естонськими і українськими науковцями було проведено соціологічне опитування, в якому взяли участь 29 (20,1%) представників туристичної сфери, а загальна кількість респондентів становила 144 особи із 5 регіонів України.

Основним видом туристичної діяльності до початку війни серед респондентів Сумської області був культурно-пізнавальний (30,3%) туризм. Фестивальним та подієвим туризмом займалися 11,8% опитаних; 10,5% – спортивний та активний туризм. По 7,9% опитаних обрали варіант сільський та екологічний, 6,6% – релігійним туризмом. По 3,6% респондентів вказали

лікувально-оздоровчий та гастрономічний туризм. Ще 1,3% опитаних обрали креативний туризм. Щодо іншого варіанту відповіді (2,6%), то опитані зазначили такі види, як виїзний туризм та освітній дитячий табір.

На питання анкети, які зміни відбулися в туристичній галузі громад Сумської області від початку війни, респонденти зазначили наступне:

– поперше, знизився рівень інтересу до відвідування туристичних об'єктів (25 %); по-друге, атрактивні туристичні об'єкти припинили функціонувати, або приймати туристів (23,1%); по-третє, знизився рівень платоспроможності населення (17,3%).

Таблиця 1

Туристичні потоки в Сумській області

Роки	Кількість туристів, які обслуговуються туроператорами і турагентами	Виїзні туристи	Внутрішні туристи
2018	16 178	13 050	-
2019	25 919	19 474	6 445
2020	12 004	9 161	2 843

Джерело: складено автором за [9]

13,5% опитаних зазначили, що деякі туристичні локації зазнали пошкоджень. 9,6% зазначили, що активізувалася співпраця між волонтерами, громадами та представниками туризму. 3,8% опитаних зазначили, що збільшився потік переселенців та їх зацікавленість до місцевих туристичних об'єктів. Щодо іншого варіанту відповіді (7,7%), то опитані зазначили, що туризм зник.

Серед проблем, з якими довелося зіткнутися підприємствам туристичної сфери Сумської області, респонденти зазначили: туристичні об'єкти, з якими був пов'язаний бізнес, потрапили в зону окупації, або активних бойових дій, ставши недоступними (17,6%); довелося повністю переорієнтувати діяльність з туристичної на інше спрямування (15,7%); партнери з туристичної діяльності припинили своє функціонування, або не приймають туристів (13,7%); емоційне виснаження працівників та їх моральна неготовність працювати в сфері послуг (11,8%); також 11,8% респондентів вирішили тимчасово призупинити свою туристичну діяльність через низький попит; працівники виїхали за кордон (7,8%); працівники були призвані на службу до ЗСУ (7,8%); довелося повністю припинити функціонування через відсутність економічної рентабельності (5,9%). Ще 7,8% опитаних респондентів зазначили свій варіант відповіді (інше): подолання викликів війни; припинення продажів; емоційне виснаження працівників та їх моральна неготовність працювати в сфері послуг, відділ туризму був реорганізований в «сектор», поточна діяльність припинена тощо.

Серед перспективних шляхів розвитку туристичної діяльності в Сумській області респонденти вказали відновлення функціонування туристичних локацій (46,5%) та можливість модернізувати туристичні об'єкти за рахунок грантових коштів (32,6%). 14,0% респондентів вважають, що туристи будуть приїжджати дивитись наслідки військових дій. 2,3% опитаним було важко відповісти. Не бачать жодних перспектив 4,7% респондентів.

Більше половини опитаних респондентів Сумської області вважають перспективними такі напрями (види) туризму як культурно-пізнавальний (75,9%); фестивальний та подієвий і гастрономічний туризм (по 65,5%); спортивний та активний (51,7%).

До не перспективних видів туризму Сумщиши респонденти віднесли темний (79,3%); промисловий туризм (72,4%); креативний та діловий туризм (по 55,2%). Опитані представники сфери туризму вважають, що для створення нових туристичних локацій у громадах необхідні: відновлення пошкодженої інфраструктури; налагодження мирного життя; створення нових кластерів туризму, створення нових робочих місць; відновлення та створення нових музеїв, меморіалів, експозицій, пам'ятних місць; розвиток різних видів

туризму; створення туристичних брендів громад тощо [6].

Загалом, респонденти вважають, що для успішного функціонування туристичного бізнесу відповідно до європейських практик потрібно мати достатнє фінансування на розвиток та удосконалення внутрішнього туризму; забезпечення доступності туризму для різних верств населення; розширення спектру і поліпшення якості туристичного продукту та послуг; створення державного органу управління в сфері туризму; оптимальна цінова політика на туристичні послуги та турпродукти; діджиталізація турбізнесу; співпраця з туроператорами із різних країн, створення кластерної моделі організації туристичної діяльності.

Для вирішення нагальних питань у сфері туристичного бізнесу, на сьогодні актуальним буде запровадження управління на принципово нових засадах. Для цього потрібно сформувати регіональну стратегію розвитку, розробити новітні проекти і програми, які б відповідали новим обставинам, викликані військовим станом.

Для досягнення поставленої мети потрібно працювати над залученням закордонних інвесторів до регіону, вивчати питання можливості запровадження грантових проектів у туобізнес, розвивати регіональну економіку в цілому, створити позитивний туристичний імідж. Сумщини.

Опираючись на Указ Президента від 21 квітня 2022 року № 266/2022 «Питання Національної ради з відновлення від наслідків війни», в країні розроблений План післявоєнного відновлення та розвитку України на найближчі 10 років, згідно з яким визначено основні проблеми, цілі, завдання у сфері туризму і курортів [7].

Визначені на рівні держави цілі варто конкретизувати для відновлення діяльності галузі туризму в регіоні, з урахуванням різноманіття туристичного потенціалу області, заподіяної йому шкоди упродовж війни, зазначити перспективи відбудови туристичної індустрії та умови функціонування суб'єктів туристичного бізнесу.

Висновки з проведеного дослідження.

Проаналізувавши вищезазначене, в першу чергу, потрібно звернути увагу на розробку стратегії стрімкого відновлення роботи туристичного бізнесу, який розпочне активно розвиватися після закінчення воєнних дій. Державна політика у сфері регіонального туризму повинна спрямувати свою увагу на розробку рекомендацій та створення умов для здійснення безпечного туризму, а саме: формування нових конкурентноспроможних туристичних продуктів, створення ефективної інформаційної реклами для привернення уваги значного кола споживачів. Для досягнення поставленої мети необхідно, щоб місцева влада тісно співпрацювала із суб'єктами туристич-

тичного бізнесу в межах країни та закордонними партнерами.

Для успішного здійснення управлінського процесу в туризмі важливим є стратегічне бачення розвитку туристичної галузі регіону та розробка цільових програм. Слід зазначити, що в період ведення активних бойових дій потрібно сконцентрувати свою увагу на проведенні моніторингу щодо функціонування інфраструктури туризму, проведення необхідних заходів щодо відновлення функціонування туристичних локацій.

Також необхідно розробити програму, яка стане основою для повоєнного відновлення туризму Сумщини. Програма повинна передбачати:

- подальший розвиток сфери туризму шляхом здійснення комплексу заходів щодо інвентаризації, відновлення, збереження та зміцнення туристичної інфраструктури;
- удосконалення ведення туристичного бізнесу відповідно до європейських практик;
- створення умов для розвитку турбізнесу та розширення асортименту туристичних послуг за рахунок розвитку різноманітних видів туризму, з урахуванням патріотичної, історичної, краєзнавчої, екологічної, гастрономічної, воєнної та іншої тематики;
- відновлення функціонування туристичних локацій, модернізація туристичних об'єктів за рахунок грантових коштів; формування оновленої спадщини – створення музеїв, меморіалів, експозицій, пам'ятних місць; розробка маршрутів пам'яті, відкриття нових цікавих атракцій;
- залучення до подорожей соціально-вразливих категорій громадян, яких значно збільшиться на кінець війни;
- звернути увагу на транспортну інфраструктуру, відновлення стану доріг, якості транспортного обслуговування туристів;
- упровадження діджитал-промоції як найбільш результативного різновиду промоції та просування турпродукту в сучасних реаліях існування турбізнесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зарубіна А., Сіра Е., Демчук, Л. Особливості туризму в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14> (дата звернення: 15.11.2023).
2. Зігунова Інна. Стратегічні засади розвитку регіонального туризму в повоєнний період. *Туризм і гостинність: шляхи сталого розвитку*: монографія. [кол. авт.: І. Зігунова, О. Любіцева, І. Мареха, Д. Мозгова, І. Смирнов, М. Троян; за ред. І. Зігунової]. Суми : ФОР Цьома С. П., 2023. С. 111–142.
3. Роїк О.Р., Недзвецька О.В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету Серія : Економічні науки*. 2022. Вип. 46. С. 11–15.

URL: <https://10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2> (дата звернення: 12.11.2023).

4. Моца А., Шевчук С., Середа Н. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31> (дата звернення: 17.11.2023).

5. Лелюк О. Можливості післявоєнного відновлення галузі туризму в Україні. *Географія та туризм: матеріали VІ Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф.*, 28 лют. – 1 берез. 2023 р. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. С. 368–374.

6. Рейманн М., Корнус О., Паланг Х., Корнус А. Особливості розвитку туристичної діяльності у Сумській області в умовах війни та перспективи на майбутнє. *Наукові записки СумДПУ ім. А.С. Макаренка. Географічні науки*. 2023. Вип. 2 (4). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7711685214> (дата звернення: 18.11.2023).

7. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розбудова інфраструктури. Сфера туризму і курортів». URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi> (дата звернення: 20.11.2023).

8. Стратегія відновлення та розвитку економіки Сумської області на 2022–2024 роки. URL: http://sm.gov.ua/images/docs/2022/strategia_2022-2024.pdf. (дата звернення: 21.11.2023).

9. Стратегія регіонального розвитку Сумської області на 2021–2027 роки. URL: https://sm.gov.ua/images/docs/dost-up/522_20.pdf (дата звернення: 11.11.2023).

10. Сумська обласна державна адміністрація. URL: <https://sm.gov.ua/uk/oda> (дата звернення: 10.11.2023).

REFERENCES:

1. Zarubina A., Sira E., Demchuk L. (2022) Osoblivosti turizmu v umovah voyennogo stanu [Peculiarities of Tourism in a State of War]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14> (accessed November 15, 2023)/
2. Zigunova Inna. Strategichni zasadi rozvitku regionalnogo turizmu v povoeniiy period. *Turizm i gostinnist: shlyahi stalogo rozvitku: monografya*. [kol. avt.: I. Zlgunova, O. Lyubltseva, I. Mareha, D. Mozgova, I. Smirnov, M. Troyan; za red. I. ZlgunovoYi]. Sumi: FOP Tsoma S. P., 2023. P. 111–142.
3. Roik O., Nedzvetska O. (2022) Shlyahi rozvitku turistichnoyi sferi Ukrayini u voyennij period [Ways of Development of the Tourist Sphere of Ukraine in the War Period]. *Naukovij visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu. Seriya: Ekonomichni nauki*, vol. 46, pp. 11–15. Available at: <https://10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2>(accessed November 12, 2023).
4. Motsa A., Shevchuk S., Sereda N. (2022) Perspektivi pislyavoyennogo vidnovlennya sferi turizmu v Ukrayini [Prospects of the Post-War Recovery of Tourism in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 41.
5. Available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>(accessed November 17, 2023)

6. Leliuk O. (February 28 – March 1, 2023) *Mozhlyvosti pislyavoyennogo vidnovlennya galuzi turizmu v Ukrayini* [Possibilities of Post-War Restoration of the Tourism Industry in Ukraine]. *Geografiya ta turizm: materialy VI Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konf.* Harkiv: HNPU im. G.S. Skovo rodi, pp. 368–374.

7. Reimann M., Kornus O., Palang H., Kornus A. (2023) *Osoblivosti rozvitku turistichnoyi diyalnosti u Sumskij oblasti v umovah vijni ta perspektivi na majbutnye* [Peculiarities of Development of Tourism in Sumy Region in the Conditions of War and Prospects for the Future]. *Naukovi zapiski SumDPU im. A.S. Makarenka. Geografichni nauki*, vol. 2, issue 4. Available at: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7711685> (accessed November 1, 2023)

8. Proekt Planu vidnovlennya Ukrayini [Draft Recovery Plan for Ukraine]. Materiali robochoyi grupi «Vidnovlennya ta rozbudova infrastrukturi. Sfera turizmu i

kurortiv» URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>(accessed November 20, 2023)/

9. Stratehiia vidnovlennia ta rozvytku ekonomiky Sumskoi oblasti na 2022–2024 roky [Strategy for recovery and development of the economy of Sumy region for 2022–2024]. Available at: http://sm.gov.ua/images/docs/2022/strategia_2022-2024.pdf (accessed November 21, 2023)/

10. Stratehiia rehionalnoho rozvytku Sumskoi oblasti na 2021–2027 roky [Regional development strategy of the Sumy region for 2021–2027]. Available at: https://sm.gov.ua/images/docs/dostup/522_20.pdf. (accessed November 11, 2023) (in Ukrainian)

11. Sumska oblasna derzhavna administratsiia [Sumy Regional State Administration]. Available at: <https://sm.gov.ua/uk/oda> (accessed November 10, 2023) (in Ukrainian)